

СПЕЦИФІКА ТА УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ У ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Миценко В.І. (Кіровоград)

Розглянуто закономірності становлення професіонала, засоби і умови розвитку професійних якостей у фахівців економічного профілю. Проаналізовано міжпрофесійні компоненти, умови самореалізації в професійній діяльності та основні етапи становлення морально-професійних якостей особистості.

Рассматриваются закономерности становления профессионала, способы и условия развития профессиональных качеств у специалистов экономического профиля. Сделан анализ компонентов разных профессий, условия самореализации в профессиональной деятельности, а также основные этапы становления нравственно-профессиональных качеств личности.

Ключові слова: професіоналізм, професійна компетентність, професійна діяльність, між професійні компоненти, само актуалізація, професіограма, рівень професіоналізму, професіоналізація, соціалізація особи.

Принципово нові умови і зміст ділової активності, що склалися в нашій країні у зв'язку з переходом до ринкових відносин, кардинальним чином змінили вимоги до професійно важливих якостей, якими повинні володіти фахівці, що пройшли спеціальне навчання.

У зв'язку з цим важливо розглянути проблему професіоналізму, умови формування професіоналізму і його специфіку.

Загальні закономірності становлення професіонала по-різному розглядаються в різних професіях. Специфічними є предмет праці, його завдання, засоби, умови і результати в різних видах праці, відповідно розрізнятимуться професійно важливі психологічні якості, необхідні для праці в різних професіях. У різних професіях неоднаково легко і швидко можуть проходити процеси від адаптації до майстерності і творчості, проявлятися індивідуалізація праці, по-різному може складатися співвідношення саморозвитку і самозбереження і так далі.

Специфіка професіоналізму в різних професіях найбільш чітко може бути виявлена через професіограму, еталонну модель фахівця. У професіограмі містяться вказівки на нормативні характеристики діяльності працівника (предмет, засоби, результат праці та ін.) і ті професійно важливі психологічні якості, якими повинен володіти працівник для здійснення даного виду праці, що може, в свою чергу, бути основою для виявлення специфіки праці в професії, для зіставлення професій.

Не для всіх професій розроблені професіограми, хоча в літературі наголошується необхідність створення банку професіограм для вирішення багатьох прикладних питань (професійне навчання, профвідбір, професійна атестація та ін.).

Для ряду професій описані професійно важливі якості. Найбільш розроблені професіограми робітничих та інженерних професій. Що стосується економіста, то основними пунктами професіограми є: дослідження економічних відносин; збір, обробка, впорядкування інформації про економічні явища і процеси; аналіз ходу і результатів економічної діяльності і оцінка її успішності; вдосконалення процесу економічної діяльності; планування діяльності підприємства; визначення системи оплати праці і заохочень для всіх категорій працівників підприємства; планування витрат, використання ресурсів, витрат і прибутку підприємства, контроль за процесом виконання фінансово-господарської діяльності; розрахунок потреб підприємства, організації в кадрах і так далі.

Властивості, які забезпечують успішність виконання професійної діяльності містять наступні здібності: хороший розвиток концентрації і переключання уваги; високий рівень розвитку пам'яті; високий рівень розвитку математичних здібностей; здатність працювати в умовах дефіциту часу і інформації; здатність тривалий час займатися одноманітним видом діяльності; аналітичне мислення.

Персональні характеристики і цінності містять: старанність і обов'язковість; чесність і порядність; відповідальність і акуратність, старанність; ерудованість; практичність, діловитість; емоційно-психічну стійкість; комунікабельність; впевненість в собі.

Якості, що перешкоджають ефективній професійній діяльності: відсутність математичних схильностей; відсутність аналітичних здібностей; швидка стомлюваність; неуважність, забутливість; недбалість; імпульсивність.

Галузі застосування професійних знань: державні установи, що займаються економічними проблемами (Міністерство фінансів, сфера банківської діяльності); підприємства всіх галузей народного господарства; освітні установи (викладацька діяльність); готельний і ресторанний бізнес; організації і підприємства малого, середнього і великого бізнесу; фінансові організації (податкові інспекції, пенсійні фонди, страхові агентства); науково-дослідні інститути.

Коли говорять про професійне виконання праці, завжди мається на увазі його виконання на високому рівні.

Таким чином, необхідно дати визначення професіоналізму. Професіоналізм – сукупність знань, навичок поведінки та дій, що свідчать про професійну підготовку, навченість, придатність людини до виконання професійних функцій [4].

Професіоналізм розкривається через компетентність, інтегративну характеристику ділових і особистісних якостей фахівця, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення мети з певного виду професійної діяльності, а також моральну позицію фахівця [4].

Компетентність конкретної людини вужча, ніж його професіоналізм. Людина може бути професіоналом в цілому в своїй галузі, але не бути компетентним у вирішенні всіх професійних питань.

При цьому розрізняють чотири види професійної компетентності:

- спеціальна компетентність – володіння власне професійною діяльністю на достатньо високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток;
- соціальна компетентність – володіння спільною (груповою) професійною діяльністю, співпрацею, а також прийнятими в даній професії прийомами професійного спілкування;
- особова компетентність – володіння прийомами особового самовираження і саморозвитку, засобами протистояння професійним деформаціям особи;
- індивідуальна компетентність – володіння прийомами самореалізації і розвитку індивідуальності в рамках професії, готовність до професійного зростання, здібність до індивідуального самозбереження, неохочість до професійного старіння, уміння організувати раціонально свою працю.

Названі види компетентності означають по суті справи зрілість людини в професійній діяльності, в професійному спілкуванні, в становленні особи професіонала, його індивідуальності.

Названі види компетентності можуть не співпадати в одній людині. Людина може бути хорошим вузьким фахівцем, але не вміти спілкуватися, не вміти розвиватися. Відповідно, у нього можна констатувати високу спеціальну компетентність і більш низьку – соціальну, особисту.

Визначають деякі загальні види компетентності, необхідні для людини незалежно від професії. Це деякі окреслені професійно важливі якості і типи професійної поведінки, що є основою широкого кола професій і що не втрачають свого значення при змінах у виробництві, в соціальній практиці.

Кожен з описаних вище видів компетентності включає такі загальні міжпрофесійні компоненти:

- спеціальна компетентність – здібність до планування виробничих процесів, уміння працювати з комп'ютером, з оргтехнікою, читання технічної документації;
- персональна компетентність – здатність планувати свою трудову діяльність, контролювати і регулювати її, здатність самостійно ухвалювати рішення;
- здатність знаходити нестандартні рішення, гнучке теоретичне і практичне мислення, уміння бачити проблему, здатність самостійно набувати нових знань і умінь;
- індивідуальна компетентність – мотивація досягнення, ресурс успіху, прагнення до якості своєї роботи, здібність до самомотивування, упевненість в собі, оптимізм [1].

Останнім часом в літературі зустрічається ще один вид компетентності - "екстремальна професійна компетентність", коли людина готова до роботи в умовах, що раптово ускладнилися. Люди, що володіють цими і подібними психологічними якостями, більш за інших готові до зміни професій, до перенавчання, їм менше загрожує безробіття.

Розглянемо можливі показники, критерії професіоналізму конкретної людини. Перш за все, необхідно підкреслити, що професіоналізм людини – це не тільки досягнення ним високих професійних результатів, не тільки продуктивність праці, але неодмінно і наявність психологічних компонентів – внутрішнього відношення людини до праці, стану її психічних якостей. Аналізуючи професійний бік життя людини, необхідне подолання технологічних і технократичних міфів, коли професіоналізм розглядається як оволодіння, перш за все новими технологіями, засобами, різноманітними "ноу-хау", і коли в тіні залишаються мотиви поведінки людини. Насправді при розгляді й оцінці професіоналізму людини велике значення має те, що керує людиною в професії, з яких ціннісних орієнтацій він виходить, ради чого він займається даною справою, які свої внутрішні ресурси добровільно і за внутрішнім спонуканням вкладає в свою працю.

Тому в подальшому аналізі виділятимемо дві сторони професіоналізму: стан мотиваційної сфери професійної діяльності людини (які мотиви спонукають людину, який сенс має в її житті професійна діяльність, які цілі вона особисто прагне досягти, наскільки вона задоволена працею і так далі) і стан операціональної сфери професійної діяльності людини (як, якими прийомами вона досягає поставлених цілей, які технології використовує, які засоби - знання, розумові операції, здібності застосовує). Ключовим моментом в мотиваційній сфері для високих рівнів професіоналізму ми вважаємо духовне наповнення професії:

- захопленість змістом, спрямованістю професії на благо інших людей, прагнення проникнути в сучасні гуманістичні орієнтації, бажання залишатися в професії;
- мотивацію високих рівнів досягнення в своїй праці;
- прагнення розвивати себе як професіонала, спонукання до позитивної динаміки професійного зростання, використання будь-якого шансу для професійного зростання, сильна професійна цілеспрямованість;
- гармонійне проходження всіх етапів професіоналізації - від адаптації до професії далі до майстерності, творчості, до безболісного завершення професійного шляху;
- відсутність професійних деформацій в мотиваційній сфері;
- внутрішній локус професійного контролю, тобто; пошук причин успіху-неуспіху в собі самому і всередині професії.

Ключовим моментом в операціональній сфері для високих рівнів професіоналізму є "технологічне" забезпечення духовного наповнення професії:

- усвідомлення в повному об'ємі рис і ознак професіонала, розвинена професійна свідомість, цілісне бачення зовнішності успішного професіонала;
- приведення себе у відповідність з вимогами професії;
- реальне виконання професійної діяльності на рівні високих зразків і стандартів, оволодіння майстерністю, висока продуктивність праці, надійність і усталеність високих результатів;

- внесення людиною свого творчого внеску до професії, збагачення її досвіду, перетворення і оздоровлення навколишнього професійного середовища;

- залучення інтересу суспільства до результатів своєї праці, бо суспільство може і не знати своїх потреб в результатах даної професійної праці, цей інтерес необхідно формувати [1].

Стан мотиваційної і операціональної сфери професіоналізму доцільно представити також у вигляді груп критеріїв. Аналіз літератури з професійної психології показує, що для опису професіоналізму треба використовувати не один, а групи критеріїв (результативних і процесуальних, об'єктивних і суб'єктивних, якісних і кількісних і ін.).

Іншими словами, професіонал – це фахівець, що оволодів високими рівнями професійної діяльності, свідомо змінює і розвиває себе в ході здійснення праці, вносить свій індивідуальний творчий внесок в професію, який знайшов своє індивідуальне призначення (професіонал - це фахівець на своєму місці), який стимулює в суспільстві інтерес до результатів своєї професійної діяльності і підвищує престиж своєї професії в суспільстві.

Людина стає професіоналом не відразу, а проходить на цьому шляху багато етапів. Траєкторії шляху до професіоналізму у різних людей можуть сильно відрізнятися.

Всередині професіоналізму ми виділяємо наступні етапи:

- етап адаптації до професії, первинне засвоєння людиною норм, необхідних прийомів, техніки, технологій професії; цей етап може закінчитися швидко, за перші 1-2 роки початку роботи або розтягнутися на роки, проходити болісно;

- етап самоактуалізації в професії: усвідомлення людиною своїх можливостей виконання професійних норм, початок саморозвитку себе засобами професії, усвідомлення людиною своїх індивідуальних можливостей виконання професійної діяльності, усвідомлене посилення своїх позитивних якостей, згладжування негативних, зміцнення індивідуального стилю, максимальна самореалізація своїх можливостей в професійній діяльності;

- етап вільного володіння професією, що виявляється у формі майстерності, гармонізації людини з професією, тут відбувається засвоєння високих стандартів, відтворення на хорошому рівні кимось раніше створених методичних рекомендацій, розробок, інструкцій.

Набуваючи професіоналізму, людині необхідно досягти певного рівня – оволодіти спектром нових завдань і пов'язаних з ними прийомів, технологій, що в цілому утворює професійні позиції. Доцільно виділити достатньо велику кількість проміжних рівнів професійного зростання. Кожен з них повинен мати якісну відмінність від інших і мати певне визначення, в якому виражено, в чому саме полягає "приріст" професіоналізму на цьому рівні.

Оволодіння професіоналізмом в цьому сенсі - це послідовне сходження від одного рівня до іншого. Розділяючи шлях до професіоналізму на окремі рівні може дати орієнтири фахівцеві в проектуванні свого професійного зросту, експертові – більш точні підстави при оцінюванні роботи працівників. Названі вище етапи і ступені професіоналізму не є жорсткою схемою, а лише орієнтовною основою, звідки фахівець залежно від свого професійного світогляду, а керівник з урахуванням концепції розвитку організації можуть запозичувати для використання деякі психологічні критерії і орієнтири.

На рівні професіоналізму усередині етапу самоактуалізації людини в професії рівнями можуть бути: самодіагност, усвідомлена індивідуальність, самоекспериментатор, цілісна особа з Я-концепцією, самопрогнозуючий свій професійний шлях фахівець, фахівець який професійно навчається, має внутрішній локус професійного контролю, готовий до диференційованої оцінки своєї праці, самореалізуючий свої індивідуальні можливості, конфліктостійкий та ін. На рівні професіоналізму всередині етапу гармонізації людини з професією і майстерності рівнями професіоналізму можуть виступити: майстер з професійної діяльності, майстер з професійного спілкування, діагност, гуманіст з орієнтацією на розвиток особистості іншої людини в праці, що враховує індивідуальність іншої людини, вихователь, консультант і наставник, координатор, управлінець, експерт та ін. Образно виражені етапи і грані професіоналізму вчителя помічені Пітером Дж. Л.: "Посередній вчитель висловлює. Хороший вчитель пояснює. Видатний вчитель показує. Великий вчитель надихає" [2].

Перехід на новий етап або рівень професіоналізму може оцінюватися як самою людиною (при самооцінюванні, самоатестації), так і комісією незалежних експертів. Бажано, щоб володіння кожним новим рівнем професіоналізму людиною супроводжувалося б моральними і матеріальними заохоченнями, які заздалегідь відомі фахівцеві і мотивують його до активної роботи для переходу на вищий рівень професіоналізму. Сходження людини до професіоналізму називається професіоналізацією. У літературі професіоналізацію визначають як цілісний безперервний процес становлення особи фахівця і професіонала, який починається з моменту вибору професії, триває протягом всього професійного життя людини і завершується, коли людина припиняє свою професійну діяльність. Результатами професіоналізації можна вважати становлення професіонала, розвиток нових професійно важливих якостей, перехід людини на наступний рівень професіоналізму і так далі.

Таким чином, формування професіоналізму – складний процес, що складається з цілого ряду етапів, кожен з яких складається з окремих рівнів. Тому становлення професіонала можна розглядати як процес послідовного сходження його від одного рівня до іншого. Не дивлячись на те, що формування професіоналізму має загальні основи для всіх видів людської діяльності, в кожній конкретній професії є свої специфічні особливості. Щоб врахувати ці особливості, мати еталон професіонала, поставити цілі, визначити завдання, намітити шляхи формування професійно важливих якостей, для кожної спеціальної діяльності необхідно розробляти свою професіограму. На підставі професіограми проводиться професіоналізація і соціалізація особи, які повинні проходити нерозривно, і сприяти формуванню професійних навичок, професійно важливих якостей, професійного мислення, професійної етики та професійної творчості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Маркова А. К. Психология профессионализма. - М., 1996.
2. Питер Дж. Л. Принципы Питера. - М., 1990.
3. Поваренков Ю. П. Критерии профессионализации и формирования структуры профессиональных способностей // Развитие и диагностика способностей / Под ред. В. Н. Дружинина, В. Д. Шадрикова - М., 1991
4. Енциклопедія освіти. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1038 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Миценко Валерій Іванович – кандидат педагогічних наук, докторант Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: Проблеми формування морально-професійних якостей майбутніх фахівців-економістів.